

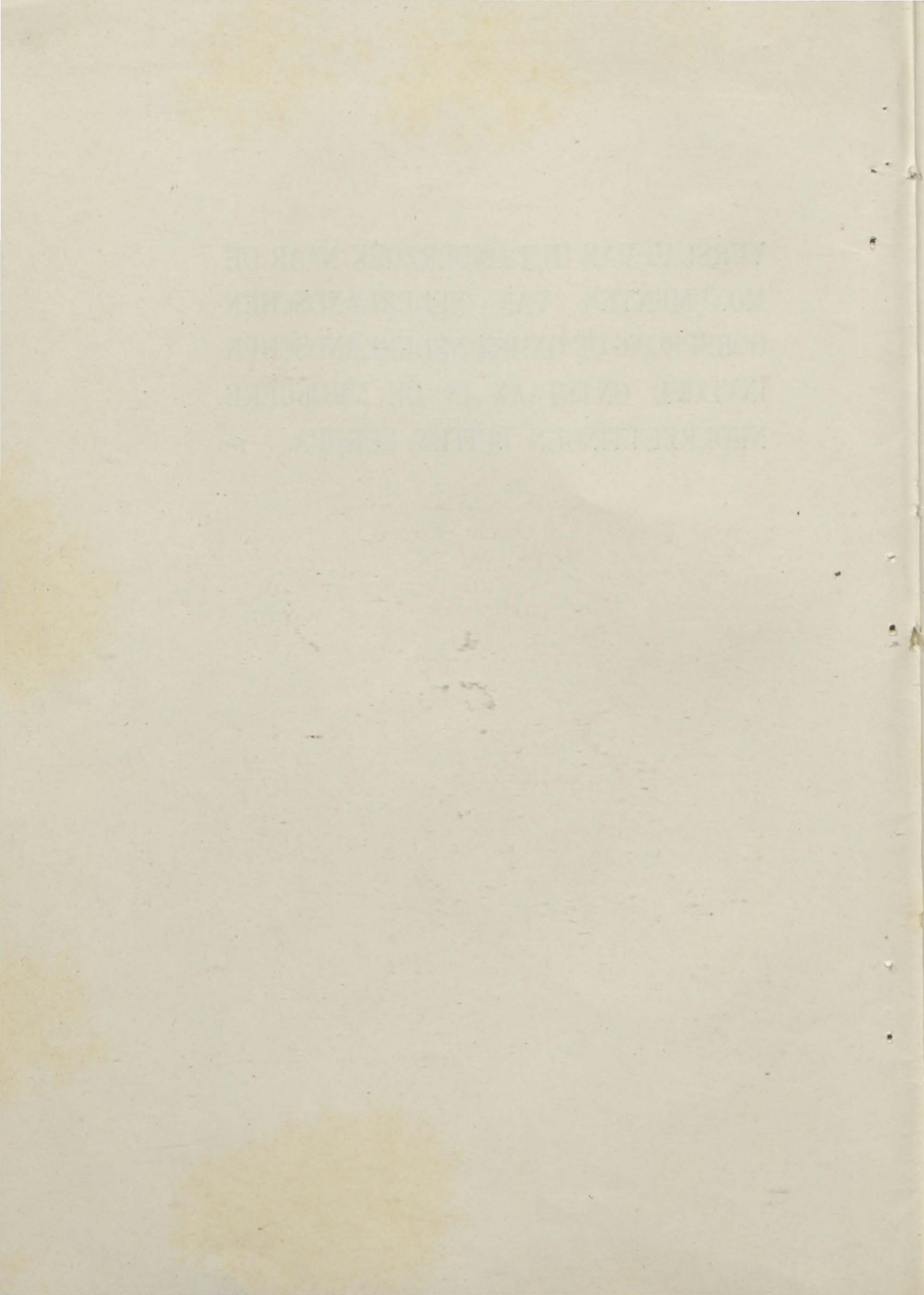
Dr. W. J. LEYDS
Frankenslag 337

Dr. W. J. LEYDS
Frankenslag 337
's-GRAVENHAGE.

VERSLAG VAN HET ONDERZOEK NAAR DE
MONUMENTEN VAN NEDERLANDSCHEN
OORSPRONG OF ONDER NEDERLANDSCHEN
INVLOED ONTSTAAN IN DE VROEGERE
NEDERZETTINGEN BUITEN EUROPA. ❀

Dr. W. J. LEYDS
Frankenslag 337
's-GRAVENHAGE.

VERSLAG VAN HET ONDERZOEK NAAR DE
MONUMENTEN VAN NEDERLANDSCHEN
OORSPRONG OF ONDER NEDERLANDSCHEN
INVLOED ONTSTAAN IN DE VROEGERE
NEDERZETTINGEN BUITEN EUROPA. ❀

Het groot nationaal belang van het behoud der monumenten van geschiedenis en kunst werd in Nederland erkend door de toekenning van subsidies voor de instandhouding van monumenten en door de instelling van de Rijkscommissie voor de beschrijving hiervan. Daarmede is een begin gemaakt met de monumentenzorg van staatswege, die, gesteund door hetgeen door particulieren en vereenigingen wordt gedaan, medewerkt om kennis te verspreiden aangaande de oude monumenten en daardoor om de belangstelling te wekken, die eene zoo belangrijke factor is voor hun behoud. Al moge eene afdoende regeling mijns inziens niet mogelijk zijn zonder speciale voorschriften tot bescherming der monumenten, toch kan niet ontkend worden, dat reeds thans een toestand is verkregen, die gunstig afsteekt bij den tijd vóórdat Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers het eerst zijne waarschuwende stem deed hooren.

Ook buiten de enge grenzen van het koninkrijk in Europa zijn echter tal van monumenten van Nederlandschen stam, waaraan nog weinig aandacht is gewijd, doch die evenzeer een nationaal belang vertegenwoordigen, daar het vaderland een niet gering deel van zijn beteekenis dankt aan de kloeke mannen, die in verre gewesten nederzettingen stichtten en den grondslag legden voor ons koloniaal bezit.

Dit deed mij besluiten om te trachten een overzicht te verkrijgen van wat nog in de oude nederzettingen en factorijen aanwezig was en van de wijze, waarop aldaar voor het behoud werd zorg gedragen. Ik beperkte mij daarbij voorloopig tot de factorijen en nederzettingen van de Oost Indische Compagnie en hiervan tot die plaatsen, waarvan ik

mocht verwachten, dat mijn onderzoek eenigszins vruchtdragend zoude zijn. Een onderzoek in *alle* nederzettingen zoude meer tijd gevorderd hebben, dan het verlof toestond hetwelk mij voor mijn onderzoek was verleend.

De terugreis over Amerika stelde mij in staat om eenige voorloopige gegevens te verzamelen voor een later in te stellen onderzoek naar de nederzettingen van de West-Indische Compagnie, waarvoor ik later de gelegenheid hoop te vinden het Oostelijk deel der Vereenigde Staten, West-Indië, Brazilië en, zoo mogelijk, de Goudkust te bezoeken. Voor het onderzoek, waarvoor ik de zeer gewaardeerde medewerking der Regeering mocht ondervinden, werd door mij geen subsidie van Rijk of vereenigingen gevraagd.

Den 6 October vertrok ik met mijne echtgenootte per nachtboot naar Engeland en den 8sten daarop van Southampton naar Kaapstad, waar wij den 30 October aankwamen. Spoedig bleek ons aldaar, dat het oogenblik van onze aankomst voor ons doel minder gelukkig was, daar de a.s. Uniefeesten en het bezoek van den Hertog van Connaught niet alleen de hooge ambtenaren, wier medewerking wij moesten inroepen, geheel in beslag namen, maar ook de fraaie straatversiering en de rijke vlaggentooi de gebouwen zelf gedeeltelijk aan het oog onttrokken en de bestudeering hiervan bemoeilijkten. Wij besloten daarom eerst de naaste omgeving van Kaapstad (Wijnberg, Rondebosch enz.) te bewerken en bezochten daarna Malmesbury, de Paarl met Simondium, Dauphiné, Drakenstein en Franschoek, Stellenbosch met Jonkershoek, de Bottelarij, Somerset West, Simonsstad en de bij deze plaatsen meer landwaarts in gelegen hoeven. Daarna werd, nadat de hoofdstad weder het gewone aanzien had herkreten, Kaapstad in alle richtingen doorkruist, waarbij ook een bezoek werd gebracht aan het archief.

De voor ons overigens minder gelegen komende Uniefeesten verschaften ons het voordeel van een bezoek te kunnen brengen aan de Pageant, het groote historische openluchtspel aan het prachtige strand bij Kaapstad, en aan twee tentoonstellingen, die naar aanleiding van de Uniefeesten gehouden werden. Een hiervan was ingericht door den heer A. Elliott en bevatte eene serie foto's, o.a. naar oude gebouwen en

schilderachtige hoekjes uit het oudste gedeelte der Kaapkolonie. Wij vonden den Heer Elliott bereid om ons een aantal afdrucken van zijne zeer goed geslaagde foto's te bezorgen, doch tot ons leedwezen is door hem later niet aan zijne belofte voldaan. De tweede tentoonstelling was voor ons dubbel belangrijk, daar deze gewijd was aan de geschiedenis van Zuid-Afrika en wij hier een aantal historische herinneringen uit particulier bezit bijeen vonden, welke anders moeilijk voor ons onderzoek toegankelijk zouden zijn geweest.

Den 15 November vertrokken wij noordwaarts en bezochten Wellington, Tulbagh, Swellendam, George, Oudshoorn en Graaff Reinet, waarna wij over Middelburg, Bloemfontein, Johannesburg en Pretoria, Lorenzo Marques bereikten, waar wij ons den 30 November naar Goa inscheepten.

In Bloemfontein en Pretoria vonden wij slechts enkele herinneringen in de plaatselijke musea; deze plaatsen zijn trouwens eerst gesticht na den tijd, dien wij als grens van ons onderzoek meenden te moeten stellen. Toch was ook hier en te Middelburg het bezoek niet zonder resultaat, daar wij hier de verdere ontwikkeling konden vervolgen van het nog uit den Hollandschen tijd dateerend type van huizen en hoeven uit het oudere gedeelte van de Kaapkolonie.

In de Kolonie zelf zijn nog een vrij groot aantal huizen, hoeven en kerken bewaard, die een belangrijk veld voor studie leveren, en met genoegen mag geconstateerd worden, dat eene groote belangstelling bestaat voor deze steenen herinneringen aan het verleden. In de kleinere plaatsen is ook de neiging minder om de oude gebouwen, die krachtig genoeg zijn, te sloopen voor het bouwen van moderne gebouwen, er is geen gebrek aan grond, daar de omgeving der plaatsjes ruimschoots de gelegenheid biedt voor uitbreiding en voor het stichten van nieuwe bouwwerken. Alleen voor de bescheiden oude dorpskerkjes dreigt eenig gevaar, daar bij de uitbreiding der gemeente behoefte ontstaat aan ruimere bedehuizen en de stichting van meer imponeerende moderne kerken in de omgeving tot navolging prikkelt. In Tulbagh heeft men de gelukkige oplossing gevonden om het oude kerkgebouw te behouden voor vergaderingen en plaatselijke uitvoeringen.

Tot het behoud van een groot aantal oude gebouwen werkt, naast

den meer conservatieven geest ten plattelande en de ontwakende belangstelling, ook mede de hechtheid der constructie en de aan land en klimaat meer aangepaste inrichting der gebouwen. Terwijl het oude Batavia vrijwel als woonplaats door de Europeanen is verlaten en de groote koopmanshuizen aan de Kali Besar aldaar tot kantoren zijn ingericht, en de kleinere huizen thans slechts door Chineezen of Arabieren worden bewoond, is de Zuid-Afrikaansche hoeve nog gebleven wat die oorspronkelijk was, terwijl alleen enkele zeer mooie hoeven tot landhuis zijn ingericht.

In Kaapstad zelf is echter in de latere jaren zeer veel veranderd en aan de oude Heerengracht, thans Adderleystreet, hebben de moderne gebouwen de oude huizen geheel verdrongen. Het stadsgezicht is daar geheel gewijzigd, doch in de bescheidener buurten vindt men nog, zij het dikwijls zeer gewijzigd, allerlei voorbeelden van den ouden bouw. Het aantal vermindert echter ieder jaar. Het internationaal karakter van Kaapstad en de hooge grondprijzen zijn minder gunstig voor het behoud der oude bouwwerken.

De kerkhoven aan den Buitenkant zijn bestemd om te verdwijnen en verkeerden bij ons bezoek in droevigen toestand. De zerken stonden opgetast tegen den muur en met moeite gelukte het mij om althans van de meeste der daar nog aanwezige zerken de opschriften te verzamelen. Volgens mij verstrekte mededeeling is na de sluiting van de oude begraafplaats aan de nabestaanden van de aldaar begraven personen de gelegenheid gegeven om de zerken over te brengen naar de uitgestrekte begrafenisvelden buiten de stad.

De regeling van het beheer van het belangrijk oud archief in Kaapstad kan nog niet geacht worden aan alle eischen te voldoen. Vergeten wij echter niet, dat de nieuwe regeling na de Unie aan de regeering zoovele eischen stelde, dat het onbillijk zoude zijn haar te verwijten, dat niet alles op eenmaal tot eene ideale oplossing geraakt. Ik had het genoeg op verzoek van eenige belangstellenden aan de regeering der Unie eene nota over de inrichting van het archiefwezen te zenden, waarvoor ik den dank der regeering mocht ontvangen.

Bij onze onderzoekingen en nasporingen mochten wij overal, zoowel

hier als in Britsch-Indië en Ceylon, de meest welwillende medewerking ondervinden van de regeering, dank zij de van Z.Exc. den Minister van Buitenlandsche Zaken ontvangen brieven van aanbeveling van Lord Morley. In Zuid-Afrika ondervonden wij ook zeer veel steun van de particuliere aanbevelingen, speciaal van Dr. Leyds en de door zijne bemiddeling ontvangen brieven van Sir ~~Thomas Siveright~~.

James Siveright

Na ons vertrek uit Lorenzo Marques verschaft de langzame dienst op Britsch-Indië ons de gelegenheid om de voornaamste havens aan de Oostkust te bezoeken, waarna wij de oceaan overstaken en den 25 December voor de haven van Goa ankerden. De ruïnen van Vielha Goa boden ons een interessant punt van vergelijking tusschen de Portugeesche en de Hollandsche nederzettingen. Vervolgens werden de steden in het Noorden bezocht, waar, zooals te Surat, Broach, Baroda, Ahmedabad en Agra en in het Oosten te Bankipur, Chinsurah, Patna en Cassimbazar en te Dacca in Bengalen, vroeger factorijen gevestigd waren. Het meer afgelegen Cambay werd niet bezocht, omdat wij van den collector aldaar bericht ontvingen, dat aldaar geen resten van de Hollandsche nederzetting meer aanwezig waren. Ook van een bezoek aan Perzië moest afgezien worden, daar de tijd hiervoor te beperkt was in verband met de weinige te verwachten resultaten. Van den heer Hotz, oud-consul in Perzië, thans te Beyrout, mocht ik over de nederzetting aldaar eenige belangrijke aantekeningen ontvangen en van verschillende zijden werden mij over minder belangrijke plaatsen gegevens verstrekt.

Belangrijk is het verschil tusschen de herinneringen in het Noorden van Britsch-Indië en in de plaatsen aan de kusten in het Zuiden, waar geregelde nederzettingen gevormd werden. In het Noorden zijn het behalve enkele oude loges, die deels nog door inlanders gebouwd zijn en hiervan geheel het karakter vertoonen, in hoofdzaak de fraai bewerkte zerken en de merkwaardige, soms zeer sierlijke graftorens, die de herinnering levendig houden aan de oude glorie van den Hollandschen stam. Eigenaardig is, dat terwijl in Britsch-Indië deze grafteekens nog in een vrij groot aantal en op verschillende plaatsen worden aangetroffen, die in Ceylon en in onze eigen koloniën nagenoeg geheel ontbreken, niettegenstaande juist daar de hoogere ambtenaren leefden

en hun laatste rustplaats vonden. Alleen te Rembang vindt men nog eenige grafmonumenten, die echter, evenals de verspreide monumenten te Bantam en te Japara, in zoo slechten toestand verkeerden, dat, als niet spoedig iets voor het behoud wordt gedaan, weldra ook de laatste restes hiervan zullen verdwenen zijn. Gedeeltelijk is dit te wijten aan de weinige zorg, die door ons bestuur aan deze monumenten is gewijd, doch tevens heeft hiertoe medegewerkt, dat in Britsch-Indië een groote naijver heerschte en een strijd in praalvertoon tusschen de faktorijen van de Hollandsche en de Engelsche compagnieën. Dit maakte, dat men ook na den dood elkander trachtte te overbluffen, zoodat zelfs een der grootste monumenten op het Engelsche kerkhof te Surat later nog schijnt te zijn vergroot. Aangezien dit monument is gesticht in 1659, is het zeer waarschijnlijk, dat deze vergrooing is aangebracht na de oprichting van het sierlijke grafmonument voor den in 1691 overleden baron van Rheede op het Hollandsche kerkhof. In Ceylon en in den archipel bestond niet het motief om de Engelschen ook door praalgraven te overbluffen en dit kan ook een der oorzaken zijn geweest, dat aldaar niet zoo groote monumenten zijn opgericht.

Als een bewijs van den goeden naam, dien de Hollandsche bouwmeesters in Britsch-Indië hadden, zij hier vermeld, dat mij dikwijls bouwwerken als van Hollandschen oorsprong werden aangewezen, die bij nader onderzoek niet Hollandsch bleken te zijn en waarvan de toekenning van den Hollandschen oorsprong alleen berustte op de stevige constructie van den bouw. Ook bleek mij te Kaapstad in het kasteel, dat de oude baksteen, die uit Holland was aangevoerd, zich veel beter had gehouden, dan het veel later aangebracht metselwerk van inheemsche steen.

Na het bezoek aan het Noorden van Britsch-Indië en Dacca werd te Calcutta het Indian Museum bezocht, waar nog enkele herinneringen aan Holland bewaard worden, en werd een onderzoek ingesteld in het Rijks-archief. Het beheer hiervan is in uitstekende handen, doch het gebouw, dat deel uitmaakt van een complex van Regeeringsgebouwen, is niet speciaal voor archiefgebouw ontworpen. Van het belangrijk archief te Bombay kon ik geen inzage nemen, daar mijn bezoek samenviel met feestdagen, waarop het archief gesloten was.

Van Calcutta uit werd een bezoek gebracht aan Birma, waar o. a. Rangoon, Syrian, Pegu en Mandalay werden bezocht en over andere plaatsen inlichtingen werden verzameld. Het resultaat hiervan beantwoordde niet aan de verwachtingen.

Belangrijker waren de resultaten van het bezoek aan de oude nederzettingen aan de kust van Coromandel en aan de kust van Malabar, waar op nagenoeg elke plaats, waar eenmaal Hollanders gevestigd waren, nog herinneringen worden aangetroffen van hun verblijf. Achtereenvolgens werden hier bezocht Viziapatam, Bimilipatam, Masulipatam, Madras, Chingleput, Sadras, Pulicat, Cuddalore, Porto Novo, Tanjore, Negapatam, Cannanore, Cochin, Cranganore, Paliport, Quilon, Tangacherry en Tutucorin; enkele plaatsen moesten onbezocht blijven wegens de aldaar heerschende cholera- en pestepidemieën en de daaraan verbonden quarantainemaatregelen. Zooveel mogelijk werden over de niet te bezoeken plaatsen inlichtingen ingewonnen. Het in de meer van het algemeen verkeer verwijderde streken soms vermoeiend en moeilijk reizen werd zeer veraangenaamd door de hartelijke medewerking, welke wij overal van de ambtenaren mochten ondervinden. Speciaal mag ik hierbij niet onvermeld laten den krachtigen steun ondervonden van de Nederlandsche consuls te Bombay, Calcutta en Rangoon, de heeren Bendien, Hamel en Stork, en van Dr. Ph. Vogel, onzen landgenoot, den algemeen geachten superintendent van de Archeological Survey. Aan hem dank ik ook verschillende inlichtingen over weinig bekende monumenten, die mij van veel nut waren bij mijn onderzoek.

Plaatsen als Cochin, Tuticorin en Negapatam zijn nog vol van Hollandsche herinneringen; naast de ook hier belangrijke kerkhoven vindt men er verschillende huizen uit den Hollandschen tijd en de oude kerkjes prijken nog met rouwborden en versieringen. Wanneer men het Engelsche altaar weg denkt, zoude men kunnen meenen, dat de kerkjes nagenoeg ongewijzigd gebleven, nog wachten op den Hollandschen prediker.

Ook de herinnering aan de Hollanders leeft hier nog voort en het trof ons, hoe ons te Bimilipatam door den tasildar een pompelmoes werd vereerd met de bijvoeging, dat die vrucht nog door de Hol-

landers werd ingevoerd, en hoe te Porto Novo het inlandsch bestuur, dat tevoren van onze komst was verwittigd, den weg naar de Hollandsche graven met bloemen had versierd.

De toestand van de oude monumenten in Britsch-Indië is verschillend naarmate van den aard en samenstelling. De gebouwen en monumentale grafteekens en de zerken verkeerden over het algemeen in goeden staat, al heeft zich ook hierbij de invloed van den tijd en het klimaat doen gevoelen. De regeering draagt echter geregeld zorg voor het onderhoud en heeft aan de plaatselijke besturen voorgeschreven om jaarlijks hierover rapport uit te brengen en de noodig geachte maatregelen tot behoud aan te geven. Te recht wordt hierbij alleen zorg gedragen voor het behoud en wordt er niet gestreefd naar verder gaande restauraties. De eenige opmerking, die gemaakt zoude kunnen worden, is dat het onderhoud niet steeds onder voldoende technisch toezicht schijnt te geschieden. Het vuil worden van de pleisterlagen geeft aan de monumenten soms een minder oogelijk aanzien, doch hiertegen schijnt in dit klimaat weinig te doen. Minder gunstig is de toestand van de eenvoudige graftombes en tafels, die van metselsteen zijn opgetrokken en van buiten bepleisterd of met stucwerk versierd. Deze hebben veel geleden door het barsten en afvallen van het pleisterwerk, waardoor het metselwerk van de kern zijn beschutting verloor. Hierbij gingen dikwijls de in het monumentje gemetselde steenen met opschrift verloren. Het verval dateert in hoofdzaak uit vroeger tijden en tegenwoordig wordt zelfs voor de eenvoudigste tombes zorg gedragen; alleen worden door het geregeld witten de in het pleister gegrifte opschriften soms zeer onduidelijk of vormt zich langzamerhand een zoo dikke witsellaag, dat deze gaat afbladderen en een gedeelte van het pleister met het opschrift medeneemt. Een ongunstige uitzondering op den over het algemeen niet onbevredigenden toestand vormt het kerkhof te Chinsurah bij Calcutta.

Na het bezoek aan de kustplaatsen vertrokken wij den 19 Maart naar Ceylon, alwaar wij begonnen met de hoofdstad Colombo en het naburige Negombo. Daarna bezochten wij Kalutara, Bentota, Matara, Galle, Baticaloa, Trincomale, Kankasanturai, Jaffna en Elephantpass. Een bezoek aan Manaar moest achterwege blijven wegens de zeer moeilijke reisge-

legenheid. Wanneer de ontworpen spoorwegverbinding gereed is, zal ook deze plaats beter te bereiken zijn.

In Colombo zijn nog verschillende gebouwen uit den Hollandschen tijd aanwezig, doch in het centrum van de stad verdwijnen die meer en meer. De bekende kerk van Wolvendaal bij Colombo loopt geen gevaar, doch de garnizoenskerk wordt met afbraak bedreigd. Het Museum bevat eenige aardige Hollandsche herinneringen en in het belangrijk archief vindt men vele gegevens voor de koloniale geschiedenis. Het archief staat onder kundige leiding, doch is evenals te Calcutta gevestigd in een complex van regeeringsgebouwen. Als gebouw staat het verre achter bij het uitstekend voor een tropisch klimaat ingerichte nieuwe archiefgebouw te Madras.

Zeer belangrijk voor ons onderzoek waren de kleinere steden op Ceylon, waar de gebouwen en oude forten in goeden toestand verkeerden. Minder gunstig is de toestand der begraafplaatsen, daar een algemeen toezicht ontbreekt en men soms in het onzekere verkeert over de vraag wie voor het onderhoud is aangewezen. De kerkhoven zijn door een muur omgeven en daardoor althans eenigszins tegen baldadigen beschermd, doch de afsluiting laat, gelijk te Kalutara en te Jaffna, soms veel te wenschen over. Alleen te Galle vormt de toestand van het kerkhof eene gunstige uitzondering door de bemoeiing van Mr. F. H. de Vos. Een uitvoerig overzicht van den toestand der Hollandsche monumenten in Britsch-Indië en Ceylon werd door mij geplaatst in het Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, 1911, bl. 105—108. Hierbij wees ik ook op de verbetering, die voor Ceylon wellicht te verwachten is van de bemoeiingen van de Dutch Burgher Union, wier voormannen door mij op den slechten toestand der kerkhoven gewezen werden.

Na Ceylon in verschillende richtingen doorkruisd te hebben vertrokken wij naar Padang, waar het ons eerst na herhaald navragen gelukte eenige in de dessa en in een Chineesch waschhuis verborgen zerken te vinden. Daarna werd geruimen tijd besteed aan een onderzoek te Batavia en omgeving. Op Java werden behalve Batavia, Weltevreden, Meester Cornelis, Tangerang, Toegoe en de eilanden Onrust, Kerkhof, Purmerend, Poeloe Kellor en Edam, o. a. bezocht Bantam, Serang,

Bandoeng, Djocja, Klaten, Solo, Soerabaya, Rembang, Joana, Japara, Samarang, Oengaran, Pekalongan, Tegal, Cheribon en Buitenzorg.

In het oude gedeelte van Batavia is nog een rijk veld voor nasporingen, hoewel door gebrek aan belangstelling veel is verloren gegaan, dat zonder groote moeite te behouden ware geweest. Een belangrijke bron voor studie bieden de rijke verzamelingen van het Bataviaansch Genootschap, waaronder eene interessante collectie teekeningen met gezichten in de omgeving van Oud-Batavia. Met dankbaarheid herdenk ik de vriendelijke medewerking van het bestuur van dit genootschap en van den landsarchivaris Dr. de Haan. Door een samenloop van omstandigheden was ik niet in staat eene diepere studie te maken van de gouden zilverkamer van het genootschap. Bij mijn eerste verblijf te Batavia waren de voorwerpen wegens eene verbouwing van het Museum aan de Javabank in bewaring gegeven en bij mijn tweede bezoek waren die nog niet uitgesteld en was de sleutelbewaarder op reis, zoodat ik slechts een oppervlakkig onderzoek naar de in de kasten tijdelijk opgestapelde voorwerpen kon instellen.

Het bezoek aan Java werd onderbroken door een tocht naar de Molukken, waarbij eerst Macassar en Ambon bezocht werden en daarna verschillende kleine nederzettingen als Passo aan de landengte van Baguala, Lariki, Hila, Kajeli op Boeroe, Loehoe op Ceram, Pilau op Haroekoe, Saparoea, Leinitoe op Noesalaut, Poeloe Ay en Rosengein, waartoe wij in staat gesteld werden doordat het regeeringsvaartuig de Zwaan tot onze beschikking werd gesteld. Dit bracht ons in Banda, vanwaar wij na een bezoek aan Lonthor met Dender en Wayer, en aan het fort Kijk in de Pot bij den Goeneng Api, per Pakketboot over Ambon en Batjan naar Ternate vertrokken. Aldaar werd de stad bezocht en de forten Telako en te Kotta Djanji en te Kajumerah. De terugreis naar Java werd gemaakt over Gorontalo, Menado (met uitstapje naar Tomohon, Rembokken en Tondano), Amoerang, Donggala en Macassar. Wij hadden gehoopt op onze terugreis Grisee te kunnen bezoeken, doch hierin werden wij verhinderd door verkeerde inlichtingen over de bootverbinding, terwijl uitstel was uitgesloten in verband met den voor het vertrek uit Java vastgestelden dag.

Op alle plaatsen werden zooveel mogelijk alle voor mijne studie gewenschte gegevens verzameld en werden van de voornaamste gebouwen door mijne echtgenoot photographieën gemaakt. Overal mochten wij van ambtenaren en particulieren den meesten steun en voorlichting ondervinden. Het is onmogelijk allen hier te gedenken; moge daarom hier een algemeen woord van oprechten dank allen omvatten, die door hunne hooggewaardeerde medewerking ons het onderzoek hielpen vergemakkelijken.

Terstond na onze aankomst te Batavia op 29 April 1911 verzocht ik aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal om mijne opwachting te mogen maken en een schrijven van aanbeveling van Z.Exc. den Minister van Koloniën te overhandigen. Bij het hierop gevolgd onderhoud had ik het genoegen Z.Exc. te wijzen op het groote belang van de nationale monumenten en op de goede maatregelen, die, speciaal in Britsch-Indië, voor het behoud hiervan genomen worden. Aan het einde van mijn reis door Java en de Molukken had ik de eer door Z.Exc. ontvangen te worden om rapport te doen over mijne bevindingen in Indië. Het was mij eene aangename plicht van deze gelegenheid gebruik te kunnen maken om aan Z.Exc. mijne erkentelijkheid te betuigen voor de vele medewerking, bij mijn onderzoek van de Regeering ondervonden. Ook aan den heer Directeur van Onderwijs ben ik hiervoor veel verplicht.

Op verzoek van Z.Exc. zond ik later een uitvoerig schriftelijk rapport, hetgeen door mij bij aangeteekend schrijven den 16 September uit Honolulu werd verzonden. Wegens het direkt belang voor ons land zij het mij vergund hierbij aan dit rapport enkele bijzonderheden te ontleenen.

Reeds vóór mijn komst te Batavia mocht ik op mijn verzoek een overzicht ontvangen van de plaatsen, waar nog bekende monumenten aanwezig zijn. Dit overzicht, mij verstrekt door den heer Directeur van Onderwijs, vormde, met de mij van elders bekende gegevens, den leidraad voor de indeeling van ons reisprogram in Indië. Zooveel mogelijk werden alle plaatsen, waar eenige gegevens te verwachten waren, bezocht, en ik mag aannemen, dat een overgroot deel van de monumenten van Nederlandschen oorsprong in Indië door mij werd bezichtigd. Verschillende merkwaardige overblijfselen werden door ons bezocht, doch als

geheel moet het aantal gering geacht worden in verband met wat vroeger aanwezig was en met wat op voor de Compagnie minder belangrijke plaatsen buiten onze koloniën nog wordt aangetroffen, en veel hiervan verkeert in een toestand van verval, die bij meerdere zorg had voorkomen kunnen worden.

De soms onvoldoende constructie der monumenten zelf, de nadeelige invloeden van het tropisch klimaat en de vele aardbevingen hebben verder tot de verwoesting bijgedragen, doch de hoofdoorzaak hiervan is te zoeken in het totaal gebrek aan belangstelling bij vroegere besturen en particulieren. Van een voldoende zorg voor de monumenten is nooit sprake geweest en slechts is hier en daar sporadisch iets ten goede gedaan, waar een hooger ambtenaar iets meer voor de monumenten gevoelde ¹⁾). Men vertelde mij van het bestaan van enkele aanschrijvingen in het belang der monumenten, doch de uitwerking hiervan is gering geweest.

Door mijn voorafgaand onderzoek in Britsch-Indië en Ceylon, waar de nadeelige invloeden van het klimaat zich evenzeer doen gevoelen, had ik de gelegenheid om eene vergelijking te maken tusschen den toestand aldaar en in onze koloniën en als Nederlander doet het mij leed te moeten verklaren, dat de herinneringen aan de grondvesters van ons koloniaal bezit in de Britsche landen betrekkelijk meer in aantal zijn en beter bewaard dan in Nederlandsch-Indië. Het Britsch bestuur blijkt de historische waarde dezer monumenten beter op prijs gesteld te hebben dan de stamgenooten van hen, aan wie deze monumenten herinneren, of wier daden zij bestemd waren in herinnering te houden. Zelfs zijn in de laatste jaren van overheidswege eenige historisch belangrijke forten en gebouwen gedeeltelijk vernield of beschadigd, of zijn plannen hiertoe bij de betrokken besturen aanhangig gemaakt. Als voorbeelden hiervan en van andere ongewenschte toestanden noem ik het volgende:

Te Macassar is het hoogstbelangrijk fort, het best bewaarde type van een krachtig kasteel met bijbehorende gebouwen, voor eenige jaren

) Zie o. a.: Circulaire n°. 5463 van den resident van Amboina van 7 November 1910.

geschonden door het verlagen van een der buitenmuren met het doel om meer licht en lucht te brengen in een der troepenkwartieren. Thans is weder het verlagen van een stuk muur voorgesteld en is er overwogen om een der bastions af te breken, ten einde ruimte te vinden voor het bouwen van officierswoningen. Gelukkig bereikte mij later het bericht, dat voorloopig van dit plan schijnt afgezien te zijn. Het ware dan ook een onverdedigbaar vandalisme, hetwelk door ruimer inzicht bij de hoogere besturen voor goed moge worden afgewend.

Te Ambon is de landzijde van het fort Victoria op hoog bevel afgebroken. Het nog overgebleven gedeelte blijft ook in dezen verminkten staat een belangrijk fragment. Vier steenen met opschriften betreffende den bouw van gedeelten van het fort lagen rondom verspreid bij eene borstwering, in den vloer van een bijkeuken en in het militair hospitaal, waarheen de steen gesleept was om daar als haksteen dienst te doen. Ik wees de militaire en civiele overheden op deze misstanden en zag tot mijn groot genoegen bij mijn tweede bezoek aan Ambon, dat reeds overeenkomstig mijn verzoek maatregelen getroffen waren om de steenen op een geschikte plaats in te metselen en tegen verdere beschadiging te vrijwaren.

Op het erf achter de kerk lag een steen met opschrift betreffende eene verbouwing der kerk het onderste boven in den grond.

Te Banda is de landzijde van het fort Nassau afgebroken en van het hooger gelegen fort Belgica zijn de sierlijke hoektorens verwijderd. Het gezicht op dit fort is geheel bedorven door het ter beplanting uitgeven van erfjes tegen de hellingen.

Te Solo bestond het plan om een gedeelte van het fort af te breken om ruimte te vinden voor het bouwen van officierswoningen.

Te Ternate is het achterstuk van het fort reeds vernield en is het verdere vernielingswerk slechts gestaakt, omdat de muren nog zóó sterk waren, dat het afbreken te veel geld kostte.

Te Menado had hetzelfde plaats en ligt een der bastions half in puin.

Te Gorontalo is het overigens niet zeer belangrijk fortje Nassau in 1911 geslecht.

Te Loehoe op Ceram is een fortje, dat als richtpunt op de zeekaarten

was vermeld, voor enkele jaren door de bevolking afgebroken, toen er behoefte bestond aan bouwmaterialen na een grooten brand.

Met zerken en grafteekens is soms met weinig piëteit gehandeld; de zerk van Coen is spoorloos verdwenen en die van Van Riebeek, den stichter van de Kaapkolonie, lag voor eenige jaren als oprit van een erf in een straat in Oud Batavia. Thans is een fragment van de zerk geplaatst in het Museum van het Bataviaansch Genootschap. Op het kerkhof te Tanah-Abang bij Weltevreden waren twee uit de oude stad overgebrachte zerken met wapens niet terug te vinden; het bleek mij later, dat die gelegen hadden onder een hoop steenen en afval. Twee andere oude zerken lagen buiten het kerkhof aan den ingang van een stal.

Te Onrust verkeert het Kerkhof in een droevigen staat van verval.

Te Bantam wordt jaarlijks een bedrag aan den regent betaald voor het onderhoud van inlandsche vorstengraven, doch twee grafteekens van Hollandsche hooge ambtenaren staan op het invallen, zonder dat iets gedaan wordt tot behoud.

Te Padang vond ik van het oude kerkhof nog slechts enkele steenen temidden van de dessa; een zerk van een aanzienlijk ambtenaar werd gebruikt voor het uitslaan van het waschgoed op de binnenplaats van eene Chijneesche wasscherij.

Te Rembang verkeert het kerkhof, hetwelk speciaal belang ontleent aan de in onze koloniën zoo zeldzame grafteekens, in allerdroevigsten toestand. Er werd mij verteld, dat er wel geld aanwezig was voor onderhoud, doch dat het kerkbestuur dit liever wenschte te gebruiken voor een modern hek aan het nieuwe kerkhof. Hier is een spoedig ingrijpen noodzakelijk, daar hiervan afhangt het behoud van een der weinige voorbeelden van dergelijke meer bewerkte grafteekens in onze koloniën.

Deze lijst ware gemakkelijk voor uitbreiding vatbaar; het bovenstaande moge echter volstaan om aan te geven, dat verbetering niet mag uitblijven.

Ook een ander punt verdient aandacht. Op verschillende erven van residentshuizen en in magazijnen vindt men oudheden opgesteld, die aldaar gevaar opleveren voor beschadiging of verlies. Gewoonlijk zijn dit oudheden van Indischen oorsprong, doch ook enkele malen vond

ik hierbij oudheden van Hollandschen oorsprong, o.a te Menado een zeer goed bewaard en versierd kanon van 1612, waarschijnlijk het oudste van dit soort in Indië.

Het aantal nog behouden particuliere gebouwen uit den tijd der Compagnie is op sommige plaatsen betrekkelijk groot, doch jaarlijks vermindert dit aantal. Vooral te Batavia, Samarang en Soerabaja wordt veel gesloopt, waarvan het behoud wellicht moeilijk te verzekeren valt, doch waarvan het althans zeer gewenscht zoude zijn, dat tijdig vóór het afbreken goede afbeeldingen en opmetingen vervaardigd werden.

Voor de kerkelijke oudheden, zooals kerkzilver, koperen kronen enz., bestaat bij de bezitters over het algemeen groote belangstelling, zoodat er minder gevaar bestaat, dat de kerkbesturen, gelijk in Nederland, niet bestand zouden blijken voor schijnbaar voordeelige aanbiedingen van kooplustigen. Bij de Katholieken zijn uit den aard der zaak weinig oudheden, doch toch vindt men hieronder enkele belangrijke stukken.

Ten aanzien van de archieven, die in ruimeren zin ook tot de monumenten te rekenen zijn, valt het volgende te vermelden. De zorg voor de openbare archieven is in uitstekende handen bij den landsarchivaris Dr. de Haan. Het voor de bewaring van het belangrijk archief bestemde gebouw schijnt mij echter hiervoor onvoldoende en het ontbreekt aan wetenschappelijke werkkrachten en aan voldoende ondergeschikt personeel. Een uitnemend voorbeeld voor de inrichting van een archiefgebouw in de tropen levert het nieuwe archief te Madras, alwaar het bureaugedeelte geheel van de bewaarplaats gescheiden is en op eene doelmatige wijze door het bouwen van een aantal met het hoofdgebouw parallel loopende en door een gang hiermede verbonden berglokalen voor voldoende luchtverversching is gezorgd en het gevaar voor brand tot een minimum is teruggebracht.

De kerkelijke archieven verkeeren dikwijls in slechten toestand.

Wat kan thans gedaan worden om zooveel mogelijk het behoud der monumenten te verzekeren? De geschiedenis van onze koloniën is waard gekend te worden en getuigt van menig voorbeeld van moed en zelfopoffering, doch het werkelijk doordringen in die geschiedenis is slechts mogelijk als wij ons een zoo volledig mogelijk beeld kunnen vormen

van de ontwikkeling en het leven van het voorgeslacht. Daarvan is het behoud noodig van alle belangrijke herinneringen, zoowel van de bescheiden als van de in steen geschreven geschiedenis van het leven in vorige eeuwen. Dit geldt zoowel voor openbare gebouwen als voor particuliere en dit geldt te meer, waar het betreft uitingen van hooge kunst, van gelukkig gekozen verhoudingen bij bouwwerken of smaakvolle versiering, van forten getuigend van militair vernuft, van goedgesneden zerken en sierlijk kerkzilver. Door tot het behoud hiervan mede te werken zal men tevens het gevoel van gehechtheid versterken, dat de reeds sinds langen tijd in Indië gevestigde geslachten met het moederland moet verbinden.

Het Nederlandsche bestuur heeft reeds te lang gewacht met maatregelen te treffen in het belang der monumenten en heeft in verschillende opzichten bewijzen gegeven van gebrek aan piëteit, die te meer treffen, omdat Nederland aan Indië een deel dankt van zijn voorspoed en zijñ beteekenis, zoodat het te eerder verplicht was geweest om alles in eere te houden, wat nog herinnerde aan de geslachten, die het Indische rijk hielpen grondvesten en tot ontwikkeling brengen. Het steenen archief der monumenten vertoont in Indië onherstelbare leemten en het is thans meer dan tijd om maatregelen te treffen om althans nog te behouden wat overig bleef. Elk uitstel kan slechts ertoe leiden om de toch reeds zoo gedunde monumentenschat aan verder verlies bloot te stellen. Voor de Hindoe monumenten wordt in Indië reeds veel gedaan; het wordt thans tijd om ook het lot der monumenten van Hollandschen stam ter harte te nemen.

Het zekerste middel om het behoud van voorwerpen uit het verleden te verzekeren is om de belangstelling hiervoor op te wekken. Dit kan in Indië reeds voor een deel geschieden door van hooger hand te toonen, dat in het behoud hiervan wordt belang gesteld. In Britsch Indië wordt van de plaatselijke besturen jaarlijks een rapport geeischt over den toestand der monumenten en de middelen tot behoud hiervan, speciaal van de grafteekens en zerken van Europeanen. Het resultaat hiervan is, dat elk jaar de toestand wordt nagegaan en dat deze over het algemeen zeer bevredigend is. Ook voor Nederlandsch Indië ware eene dergelijke maatregel gemakkelijk te treffen, aangezien er reeds eene

bepaling bestaat, die aan de Hoofden van Gewestelijke besturen op de bezittingen buiten Java en Madoera het toezicht op de monumenten opdraagt, zij het ook dat in de praktijk van dit toezicht weinig blijkt¹⁾.

Voor het onderhoud zoude op de begrooting een bedrag zijn uit te trekken, gelijk nu reeds bij de Hindoe oudheden geschiedt. Dit bedrag zoude betrekkelijk gering kunnen zijn, daar onder de Nederlandsche monumenten weinig groote of rijk versierde gebouwen voorkomen en hier slechts sprake kan zijn van middelen tot behoud van het bestaande en niet van verreichende restauraties. Aan de Regeering worde overgelaten om, na advies van deskundigen, te beslissen welke monumenten jaarlijks voor eene bijdrage in aanmerking komen.

Voor de richtige uitvoering der middelen en het ingrijpen op het juiste oogenblik is het gewenscht om een algemeen toezicht te vormen, dat óf aan een technisch ambtenaar kan worden opgedragen of aan eene hiertoe te benoemen commissie. In dit laatste geval zoude kunnen overwogen worden om dit op te dragen aan de bestaande commissie voor de Hindoe monumenten, nadat hieraan een of meer leden waren toegevoegd, die met dit gedeelte der monumentenzorg meer vertrouwd te achten zijn. Aan dit toezicht ware te verbinden het advies over voorgenomen verbouwingen van monumenten.

Ten slotte worde voorgeschreven, dat geen openbare of onder Staats-toezicht staande gebouwen, behoorende tot de monumenten, mogen worden gewijzigd of gesloopt, dan na voorafgaand advies van het genoemde toezicht. Niet steeds is een monument te behouden en aan de Regeering in Indië moet de beslissing blijven. Het verplicht stellen van een advies kan hierbij echter een waarborg geven, dat niet dan in geval van dringende noodzakelijkheid in strijd zal gehandeld worden met de belangen der monumenten.

In het algemeen ware het gewenscht eene dergelijke bepaling ook te kunnen maken voor de monumenten in particulier bezit; in hoeverre dit echter in Indië uitvoerbaar is moet ik hier buiten beschouwing laten.

¹⁾ Bijblad n°. 5867.

In de gevallen, dat het behoud niet is te verzekeren, is het ten zeerste gewenscht om althans tijdig vóór het afbreken opmetingen en photographieën te doen vervaardigen. Ook het bijeenbrengen van gegevens over niet bedreigde gebouwen enz. verdient aanbeveling.

Ten opzichte van roerende goederen in particulier bezit zal het steeds moeilijk zijn om speciale bepalingen te maken en zelfs de strenge Italiaansche wetgeving op dit punt bleek in de praktijk onvoldoende. Langs administratieve weg kan echter veel gedaan worden tot behoud van de roerende goederen, die in het bezit zijn van de lagere besturen. Ik vestig hierbij in het bijzonder de aandacht op de bezittingen der vereenigingen Orisiwa en Orilima, waaronder ik op Banda en Lonthor hoogstmerkwaardige voorwerpen aantrof. Gevaar voor vervreemding bestaat daarbij niet, daar de vereenigingen de oude zaken hoog in eere houden. Het valt echter te betwijfelen of de maatregelen tot behoud steeds de meest praktische zijn en daarbij ware eenige voorlichting niet ongewenscht.

Van de inlandsche bevolking dreigt over het algemeen weinig gevaar voor de monumenten. De inlanders houden de oude familiezaken in eere en toonen hiervoor gewoonlijk meer hart dan de Europeanen. Mijn indruk was, dat op de meerverwijderde plaatsen, waar slechts nog enkele fortruïnes behouden bleven, de inlandsche bevolking zelf, zonder kosten voor het gouvernement, wel bereid zoude zijn om de instandhouding hiervan te helpen verzekeren, wanneer slechts van hooger hand getoond werd, dat op het behoud hiervan werd prijs gesteld.

Den 29 Juni 1911 vertrokken wij van Batavia naar Singapore, waar wij aanteekening hielden van enkele Hollandsche herinneringen in het Museum, en vandaar naar Malacca, waar nog verschillende belangrijke gegevens werden aangetroffen. De terugreis werd gemaakt over Formosa en Japan. Op het eerst voor de Hollandsche kolonisatie zoo belangrijk en veelbelovend eiland bezochten wij Amping, Tamsui, Taiwan en Keelung; wat wij hier nog van Hollandsche herinneringen aantreffen bleef echter beneden de verwachting. Op de Japansche eilanden zelf vonden wij o.a. nog Hollandsche zaken te Nagasaki en Inasa, te Kaka-

gawa, Shizuoka, Nikko en Tokio. Een bezoek aan Hirado bleef achterwege, daar ons verzekerd werd, dat hier niets meer voor ons onderzoek werd aangetroffen. Het bleek ons, dat voor de weinige herinneringen in Japan over het algemeen goed werd zorg gedragen. Kort voor ons bezoek werd te Nagasaki eene historische tentoonstelling gehouden, alwaar ook eenige Hollandsche zaken waren ingezonden, en waarvan ons door het bestuur een in het Japansch gedrukte catalogus werd toegezonden. Door de welwillendheid van Dr. M. de Visser te Leiden ontving ik hiervan eene vertaling voor zooverre het de voor Holland belangrijke inzendingen betreft. Hieruit blijkt, dat ook bij particulieren in Japan nog de Hollandsche herinneringen in eere worden gehouden. Ook van de aan de Shoguns vereerde geschenken zijn er nog in de tempels te Nikko en in particulier bezit bewaard; in de door mij bezochte keizerlijke paleizen werd echter, gelijk te verwachten, niets aangetroffen.

Op onze terugreis door Amerika bezochten wij o. a. Albany en New-York met omgeving. Ons onderzoek aldaar kan echter slechts als voorloopig worden beschouwd; voor een afdoend onderzoek was de tijd, die ons nog restte, te beperkt. Ik hoop dit nader onderzoek te verbinden aan een bezoek aan West-Indië en Brazilië en hoop, zoo mogelijk, ook aan de Goudkust later een onderzoek in te stellen. Den 28 October kwamen wij per stoomschip *Rotterdam* in het vaderland terug, dankbaar voor de vele gegevens die wij mochten bijeenbrengen en voor de vele medewerking, die wij overal bij ons onderzoek mochten ondervinden.

De resultaten van dit onderzoek hoop ik later uitvoerig te kunnen bewerken en het ligt in mijn voornemen om hierover een uitvoerig en geïllustreerd werk te doen verschijnen, waarvoor ik op mijne reis reeds een groot aantal afbeeldingen verzamelde. De voorbereiding voor dit werk zal nog veel tijd en uitgebreide studie vereischen en het is mij thans nog onmogelijk reeds bij benadering te bepalen wanneer dit werk kan gereed zijn. Voorloopig geloof ik reeds eenige resultaten van blijvenden aard verkregen te hebben door ter plaatse belangstelling te wekken, die aan het behoud der monumenten zal ten goede komen. Met groote belangstelling vernam ik uit een schrijven van den eersten Gouvernements-Secretaris, den heer De Graeff, van 30 Maart 1912, dat

naar aanleiding van het door mij aan Z.Excellentie den Gouverneur-Generaal ingediend rapport voorloopige maatregelen zijn genomen om verder verval der monumenten tegen te gaan, en dat het in het voor-nemen van den Landvoogd ligt om de blijvende zorg hiervoor op te dragen aan den in het volgend jaar ter vervanging van de Commissie voor de Hindoe-monumenten in te stellen Oudheidkundigen Dienst.

Aan het einde van dit verslag rest mij de aangename plicht om mijne erkentelijkheid te betuigen aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken, Buitenlandsche Zaken en Koloniën voor den hooggewaardeerden steun bij de voorbereiding van mijn onderzoek. Hierdoor en door de van alle zijden van ambtenaren en particulieren ondervonden medewerking was het alleen mogelijk alle gegevens te verzamelen en zoo dicht mogelijk nabij te komen aan het mij bij mijn onderzoek gestelde doel. Bij de uitwerking van het verzamelde materiaal zal ik nog meermalen een beroep moeten doen op de medewerking van anderen; ik hoop daarbij dezelfde welwillendheid te mogen ondervinden, die mij bij mijn onderzoek ter plaatse zoo ruimschoots is ten deel gevallen.

J. C. OVERVOORDE.

LEIDEN, April 1912.